

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Вступ до спеціалізації: соціально-політичні та маркетингові дослідження

РОЗДІЛ 1. ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ НАУК ТА МАРКЕТИНГУ

Тема 1. Наука як форма знання. Процес наукового пізнання

Наукове знання - це:

когнітивна основа людської діяльності;

соціально обумовлена діяльність;

знання, що має різний ступінь достовірності.

Будучи специфічним видом знання наукове знання має відповідати низці критеріїв, серед яких передбачувана сила, верифікованість (перевірюваність на практиці), системність та узгодженість результатів.

Емпіричний та теоретичний рівні

Наукове знання зазвичай розглядається на двох рівнях - емпіричному та теоретичному. Кожен із цих рівнів користується своїми особливими методами дослідження та має різне значення для наукового знання загалом.

Емпіричне знання

Емпіричне знання накопичується в результаті безпосереднього контакту з реальністю у спостереженні чи експерименті. Наука спирається на твердо встановлені факти, отримані емпіричним, тобто досвідченим шляхом. На емпіричному рівні відбувається накопичення фактів, їхня первинна систематизація і класифікація. Емпіричне знання уможливорює формулювання емпіричних правил, закономірностей і законів, які статистично виводяться з явищ, що спостерігаються.

Основні методи емпіричного знання:

експеримент - спостереження за об'єктами та явищами в контрольованих або штучно створених умовах з метою виявлення їх суттєвих характеристик;

спостереження - цілеспрямоване сприйняття явищ об'єктивної дійсності без внесення змін до реальності, що досліджується;

вимір - виявлення кількісних характеристик реальності, що вивчається. В результаті виміру відбувається порівняння об'єктів за певними властивостями; порівняння - одночасне виявлення співвідношення та оцінка загальних для двох або більше об'єктів властивостей або ознак;

опис - фіксація засобами природної чи штучної мови відомостей про об'єкти та явища.

Інформація, отримана за допомогою емпіричних методів, піддається статистичній обробці. Після цього вчені можуть робити певні узагальнення. Отримана інформація має бути верифікованою, тому вчені зобов'язані докладно описати джерела інформації та використані методи.

Теоретичне знання

Емпіричне знання саме собою рідко може вичерпно пояснити певне явище. Таке знання є малоевристичним, тобто воно не відкриває нових можливостей наукового пошуку. Саме тому необхідний теоретичний рівень знання, у якому отримані емпіричні дані вписуються у певну систему. У той самий час без певних теоретичних принципів неможливо розпочати жодне емпіричне дослідження.

Таким чином, суть теоретичного знання - опис, пояснення та систематизація процесів та закономірностей, виявлених емпіричним шляхом, а також спроба цілісного охоплення дійсності.

Основні методи теоретичного знання - це:

формалізація - побудова абстрактних моделей, які повинні пояснити суть досліджуваних явищ;

аксіоматизація - теоретична побудова на основі аксіом, тобто тверджень, істинність яких доводити не потрібно;

гіпотетико-дедуктивний метод — побудова дедуктивно пов'язаних гіпотез, що пояснюють емпіричні факти.

Основні компоненти теоретичного знання - це:

Проблема - форма знання, змістом якого є те, що ще не пізнане, але що потрібно пізнати, тобто це знання про незнання, питання, що виникло в ході пізнання і вимагає відповіді; проблема включає два основні етапи руху пізнання - постановку та рішення.

Гіпотеза — форма знання як припущення, сформульованого з урахуванням низки фактів. Гіпотетичне знання носить імовірнісний, а чи не достовірний характері і вимагає перевірки, обґрунтування. Одні гіпотези згодом перетворюються на теорію, тоді як інші видозмінюються, уточнюються і конкретизуються, а треті відкидаються як помилкові. Вирішальним критерієм істинності гіпотези є практика у всіх формах, тоді як логічний (теоретичний) критерій істини грає допоміжну роль.

Теорія - знання, що дає цілісне відображення закономірних та суттєвих зв'язків у певній галузі дійсності. Теорія будується із єдиною метою пояснення об'єктивної реальності. Головне завдання теорії – опис, систематизація та пояснення всіх наявних емпіричних даних. Однак теорія не визначає безпосередньо навколишню дійсність. При формулюванні теорії дослідники оперують ідеальними об'єктами, які на відміну від реальних, характеризуються не нескінченною, а обмеженою кількістю властивостей.

Теоретичний рівень знання має дві складові - фундаментальні теорії та теорії, що описують конкретну сферу реальності, спираючись на відповідні фундаментальні теорії.

Метатеоретичний рівень. Є більш загальним рівнем наукового знання порівняно з емпіричним та теоретичним рівнями, внутрішньо пов'язаний з ними у процесі розвитку наукового знання та конкретизований для кожної наукової теорії. В якості основних складових частин включає загальнонаукове знання (загальнонаукова картина світу, загальнонаукові методологічні, логічні та аксіологічні принципи) та філософські основи науки.

Метатеоретичний рівень у математиці утворюють метаматематика та металогіка. У природничо-наукових та соціально-гуманітарних дисциплінах

метатеоретичний рівень складається з відповідних картин світу, а також загальнонаукових та філософських принципів

Тема 2. Місце соціогуманітарних наук в системі наукового знання.

Вироблення та відтворення наукового знання

Поділ соціально-гуманітарних наук на соціальні та гуманітарні науки — методологічний підхід, що виходить з неоднорідності наук про людину та суспільство і проблематизує поняття «соціально-соціально». З одного боку, є такі науки, як економіка, соціологія, наука про право. З іншого боку - антропологія, науки про мистецтво, культуру, історія. Перші називають соціальними науками (С. н.) у вузькому значенні слова, на відміну від вищезгаданого широкого. Другі – гуманітарними науками (Г. н.). Ця емпірична класифікація передбачає уточнення критеріїв поділу на Р. зв. та С. н. Є точка зору, яка взагалі не передбачає можливості існування Г. н., оскільки тільки в науках, подібних до наук про природу, проводиться конструювання предмета дослідження з існуючого об'єкта за допомогою наукової процедури. У Р. н. предмет науки спеціально не сконструйований, збігається з об'єктом, і може йтися лише про гуманістику, але не спеціалізовану діяльність з виробництва гуманітарного наукового знання.

Однак при цьому ігнорується наявність власних наукових процедур здобуття гуманітарного наукового знання, які включають: дотримання методів відповідної наукової дисципліни, що задає стандарти та норми наукової діяльності; постулат суб'єктивної інтерпретації, згідно з яким співвідносяться наукові описи реальності, що вивчається, і суб'єктивні мотиви діяльності людей; постулат адекватності, що вимагає, щоб наукове твердження Г. н. було зрозуміло, щодо кого воно висловлено. Це відрізняє Р. н. від С. н., де наукове твердження віднесено до сутності та не є зрозумілим для людей, яких воно описує. Таким чином, Р. н. мають свої процедури наукової діяльності та способи конструювання свого предмета пізнання. Є й інша думка, за якою включеність суб'єкта в об'єкт наук про суспільство робить всі науки цього циклу гуманітарними, орієнтованими на человека. Аргументом і те, що предмет

соціального пізнання — світ людини, а чи не річ. Усі С. н. вивчають діяльність людини, і тому їх можна зарахувати до Р. н. Будь-яке пізнання соціально, тобто. має соціальні детермінанти, що впливають на його виробництво та функціонування. Специфіка ж пізнання суспільства така, що у широкому значенні воно все є гуманітарним. В онтологічному плані це вірно, але методологічно - ні (див.: Натуралістична та культурцентристська дослідницькі програми соціально-гуманітарних наук). Єдина система наук про суспільство, звана суспільними науками, соціальними науками (у широкому значенні слова), соціально-гуманітарними науками поділяється на С. зв. (у вузькому, вище представленому) сенсі слова та Р. н. Щодо їхнього поділу можливо кілька точок зору.

1. Поділ науки на уроках: С. н. вивчають загальні соціальні закономірності, структуру суспільства та його закони; Р. н. - Людський світ.
2. Поділ наук за методом: С. н. - Це ті, в яких використовується метод пояснення; Р. н. Називають науки, де базовим методологічним засобом є розуміння.
3. Поділ наук одночасно з предмета та методу. Це передбачає, що специфічний об'єкт диктує специфічні методи.
4. Поділ наук відповідно до дослідницьких програм.

В історії розвитку С. зв. застосовувалися, переважно, перші три підходи. Представник Баденської школи неокантіанства В. Віндельбанд протиставив природничим наукам історичні науки, або, інакше, наукам про природу — науки про культуру. Їм відповідає різниця у методах. Перші використовують номотетичний (узагальнюючий метод), другі — ідіографічні (описові, методи, що індивідуалізують). Інший представник цієї школи, Г. Ріккерт, вважав, що науки діляться на науки про природу (природознавство) і науки про культуру, історію, чому відповідає відмінність методів: узагальнюючі, незалежні від цінностей, спрямовані на виявлення закономірностей методи першої групи наук та індивідуалізують, пов'язані з цінностями методи другої групи наук. Ті з наук про суспільство, які схожі на науки про природу методами, напр. соціологія, одержують назву С. н.; ті, які ближчі до історії, є науками про культуру - Г. н. Найбільш сучасним та перспективним способом поділу С. н. та Р. н. може стати їх поділ на основі дослідницьких програм, що використовуються. Слідуючи йому, до С. н. можна

віднести ті, які використовують натуралістичну програму з властивою їй моделлю пояснення, поділ суб'єкт-об'єктних відносин. Р. н. будуть називатися ті, що застосовують культурцентристську дослідницьку програму, з характерним для неї усуненням суб'єкт-об'єктного протистояння за допомогою розкриття суб'єктних характеристик об'єкта та використанням розуміючої методології. Наукове соціальне знання - найбільш об'єктивований і наближений до природничих наук тип знання про суспільство, що вивчає закони функціонування

Тема 3. Становлення соціально-політичного знання та його сучасний стан

З давніх часів кінцевим напрямом філософських учень були справи громадські, оскільки загальнофілософські настанови були не самоціллю для будь-кого з мислителів, а слугували базою для побудови розумової моделі суспільного життя. Тому в усіх філософських системах минулого соціальна проблематика є наскрізною або, принаймні, кінцевою. Поступово, але також у межах філософії, набувала відносно самостійного значення так звана філософія історії, головне завдання якої вбачали у пошуку прихованого смислу історії, сутності та логіки історичного процесу. Пізніше сформувалось поняття соціальної філософії для позначення тієї частини філософського знання, яка спеціально і з найбільш загальних позицій досліджує якісну своєрідність суспільства, структуру та взаємозв'язок різних компонентів суспільного цілого. Якщо, починаючи з 30-х років ХХ ст., термін «соціальна філософія», завдяки працям так званих неомарксистів Франкфуртської школи (ФРН), вживався головним чином на Заході, то останнім часом він став широко вживаним серед фахівців і в нашій країні. Із середини ХІХ ст. поруч із соціальною філософією складалась ще одна дисципліна, яка досліджує суспільство, – соціологія.

Вперше термін «соціологія» запровадив у 1824 р. Огюст Конт, визнаний пізніше засновником соціології як науки. Ужив він його у смислі «соціальної фізики» як нової позитивної соціальної науки, науки про сумісне життя людей. Однак предмет нової науки довгий час залишався невиразним. І хоча досі немає загальноприйнятого розуміння предмета соціології, все ж це не говорить про те,

що серед учених нема більш+менш схожих поглядів на специфіку соціології. Частіш за все у визначенні цієї науки її предмет зводиться до взаємодії людей. Ось деякі приклади.

Учений, один з авторитетів західної соціології, який у 1922 р. вимушено покинув Росію, Пітірім Сорокін (1889–1968) так визначав соціологію: «Соціологія вивчає явища взаємодії людей між собою, з одного боку, і явища, які виникають з цього процесу взаємодії, з іншого». Німецький соціолог Леопольд фон Візе (1876–1969) також писав: «Соціологія є вченням про соціальне, тобто про дії (Einwirkungen) людей один на одного» і далі уточнював, що соціальне охоплює «прояви й виявлення міжлюдського життя, що досліджуються у вигляді соціальних процесів, соціальних відносин і соціальних утворень». Група авторів одного типового американського підручника з соціології подає останню як «наукове дослідження типів людської взаємодії».

Нині ця дисципліна, щодо предмету якої самі соціологи сьогодні вже більш+менш порозумілися, стала дуже розгалуженою, але в ній все ж можна помітити два полюси, до яких тяжіє соціологічне знання, – це теоретична (загальна) соціологія і галузеві соціологічні дисципліни. Дискусії, котрі нині ще можуть мати місце, торкаються співвідношення соціальної філософії і теоретичної соціології. Існує думка, що на відміну від філософії соціологія є досвідною наукою, бо вона має власну емпіричну базу для узагальнень і її положення завжди можна перевірити в досвіді. Однак за такою ознакою не можна провести чіткої границі між філософією й соціологією, оскільки, як свідчать сучасні науковознавчі дослідження, жодна з так званих досвідних наук не будується від самого початку тільки на фундаменті досвіду, адже первісний відбір «фактів життя» вже передбачає деяку вихідну теоретичну або світоглядну позицію. До цього можна додати існування передумовного, неявного знання, яке формує у дослідника певну попередню установку на відбір «потрібних» фактів, привчає бачити в світі подій те, що відповідає прийнятій установці. Та й сама філософія не така вже чиста від емпіричної завантаженості, її узагальнення завжди мають цілком земне коріння. То ми б сказали, що у своїх вихідних положеннях теоретична соціологія і соціальна філософія десь

збігаються і буває важко відрізнити в творах провідних мислителів, де, власне, йдеться про підвалини соціології, а де про соціально-філософські ідеї. В тих випадках, коли соціолог+теоретик ставить перед собою такі фундаментальні питання, як «Що таке суспільство?», «У чому полягають основи його існування?», «Чим суспільне життя відрізняється від природних процесів?», «Що таке «соціальність?» і схожі, без відповіді на які він не зможе почати своє «суто соціологічне» дослідження, то такий соціолог безумовно підіймається до соціально+філософського рівня міркування. Врешті+решт теоретична соціологія і соціальна філософія живляться одна одною і мають деякі схожі інтереси як щодо пошуку відповідей на фундаментальні питання, так і щодо збагачення емпіричної бази узагальнень. Але при всьому тому слід мати на увазі, що у кожній окремій галузі знання, після започаткування її відносної самостійності, з часом розробляється власна термінологія, складаються свої специфічні методи і спадкоємність у предметі дослідження. Соціальна філософія залишає за собою у спадок всі власне філософські підходи й засоби розгляду дійсності. Не порушуючи цих традицій, звернемось до найбільш принципових положень щодо суспільства.

Природно очікувати читачеві, що саме зараз було б вчасним навести визначення поняття суспільства. Щоб не позбавляти нетерплячого читача таких сподівань, можна на такий випадок скористатись готовим підручним засобом із творів Карла Маркса (1818–1883): «Що ж таке суспільство, якою б не була його форма? Продукт взаємодії людей». [4] У Маркса є й інші, більш глибокі й розгорнуті, варіанти відповіді, але наведений, як найбільш простий своєю початковістю, навряд чи здатен задовольнити вимогливого читача через надмірну абстрактність, в ньому нічого не сказано про специфіку «продукту» взаємодії, не розкривається й змістовна сторона «взаємодії», її характер.

Хоча все ж марксова відповідь підкреслює і щось істотне, а саме: суспільство не є, скажімо, Божим даром, з визначення не видно однозначно й того, що воно є результатом свідомого людського утворення. З банально+самоочевидної точки зору можна було б і не вигадувати тут якоїсь проблеми, а просто підкреслити, що будь+яке суспільство, чи то конкретної країни, певної епохи,

чи то теоретично узагальненого типу, є сукупністю людських індивідів, які зараз живуть і взаємодіють. Але звернемо увагу на таку просту деталь: люди народжуються, зростають, розвиваються, живуть і поступово відходять з життя, а певні форми їх взаємодії залишаються і суспільство не розвалюється з кожною зміною поколінь. Значить форми взаємодії більш стабільні, і чи не слід і їх, а може й перш за все їх, включити в смисл поняття суспільства? Напевно. Але тут ми призупинимось і повернемося до визначення суспільства після обговорення одного допоміжного поняття – «соціальне».

Навіть неспеціалісту з гуманітарних наук впадає в очі вражаюча широта вживання термінологічного додатка «соціальне» у різних словосполученнях: «соціальна держава», «соціальна структура», «соціальна група», «соціальна робота», «соціальне страхування», «соціальна політика», «соціальна справедливість» тощо. Таких сполучень безліч, і більшість з них мають значення на рівні модної упаковки, не несуть ніякого смислового навантаження, або смисл цей дуже мізерний, будучи синонімом слова «суспільний», а оскільки все в нашому суспільному житті є безумовно суспільним за походженням і наслідками, то такий додаток видається просто зайвим. Але коли «соціальному» надається особливий, винятковий смисл, котрий допоможе визначити поняття суспільства, тоді є резон про нього поговорити.

За довгі роки накопичилась колосальна кількість спеціальної наукової літератури з приводу особливого смислу «соціального», дискусії точились десятиліттями і продовжуються до сих пір. І все ж видатний іспанський філософ Хосе Ортега+і+Гассет (1883–1955) мав всі підстави журитися: «Ніколи не забуду, яким здивованим і зніяковілим я виявився, коли багато років тому, усвідомлюючи своє невігластво, я, сповнений надії, кинувся у відкрите море соціологічної літератури і зіткнувся з неймовірним фактом, а саме: у книжках з соціології нема нічого певного про те, що ж таке соціум, що таке суспільство. Більш того, прочитавши ці книги, ви не тільки не знайдете в них точного визначення соціального, але і виявите, що їх автори, добродії соціологи, навіть не спромоглися хоча б скільки-небудь серйозно з'ясувати природу елементарних явищ, що складають факти суспільного життя». І це здебільшого

дійсно так.

Однак ми не будемо тут удаватись до різних відтінків дискусії стосовно «соціального». Розумно і виправдано з самого початку просто домовитись про значення терміна, яким ми будемо користуватись при визначенні поняття суспільства. Станемо розуміти під «соціальним» (якщо спеціально не буде застережене інше вживання) наступне: соціальне – значить сумісне, спільне, сукупне, яке передбачає також зазначення видів сукупності з точки зору суб'єктів спільної діяльності, типів взаємодії, результатів діяльності, відображення вказаної сукупності в свідомості людей. Виходячи з цього, можемо удатися до такого визначення суспільства: суспільство є системною єдністю соціальних результатів діяльності людей. Наведена дефініція має, принаймні, те достоїнство, що вона ємна. Але зворотною стороною лапідарності завжди є деяка неповна ясність, яка походить від непоясненого смислу вжитих термінів і словосполучень. Тому додамо необхідні додаткові пояснення.

Люди відрізняються від інших природних істот зокрема тим, що мають свідомість. Це означає, що людські вчинки творяться свідомо. Проте з цього не випливає, неначе всі фактичні результати, наслідки вчинків наперед свідомо визначені людьми.

Соціальні результати – як правило, опосередковані, побічні «продукти» людської діяльності, тої, яка безпосередньо цілеспрямована на зовсім інше – на забезпечення життя, відтворення його умов. Люди діють, будучи заклопотаними насамперед задоволенням своїх матеріальних потреб. Прямуючи до їх задоволення, вони менш за все замислюються про природу своєї соціальності (суспільності), про її підтримку, про її типи і форми, про те, як вона складається, під впливом яких факторів змінюється. Саме такий, здебільшого побічний, результат діяльності людей і цікавить соціальну філософію. Ближній соціальний результат може бути й задалегідь спланованим, свідомо досягнутим, але більшість результатів (особливо віддалених) у вигляді форм, типів соціальності, механізму їх функціонування складались і складаються як побічні наслідки людської життєдіяльності.

Певного пояснення потребує вираз «системна єдність», який походить від уявлення про «систему» (з грець. σύστημα – з'єднання). Великий внесок у загальну теорію систем належить канадсько+американському вченому австрійського походження Людвігу фон Берталанфі (1901–1972), який вказував: «Теоретики системного аналізу згодні в тому, що поняття системи не обмежується матеріальними явищами і може бути пристосованим до будь-якого «цілого», яке складене з «компонентів», що взаємодіють». Тут згадано про такі складові характеристики системи як елементи (компоненти) об'єкта, їх взаємодію і результуючий ефект взаємодії – цілісність об'єкта.

До цього можна додати не менш класичне загальне розуміння системи, яке наведено іншим американським вченим Расселом Акофом: «Термін «система» використовується для позначення широкого класу явищ. Ми говоримо, наприклад, про філософські системи, системи чисел, системи зв'язку, системи управління, системи освіти, системи зброї. Деякі з них є концептуальними конструкціями, інші – фізичними сутностями. Початково, в широкому смислі й не дуже точно систему можна визначити як усяку сутність, концептуальну або фізичну, яка складається з взаємозалежних частин».

Базуючись на узагальненнях досягнень у сфері системних досліджень, зроблених свого часу Блаубергом І. В. і Юдіним Е. Г., виділимо характеристики, якими відзначаються об'єкти системної якості:

1. Цілісність. Ця характеристика вказує на те, що система протистоїть своєму оточенню (середовищу), і що властивості й функції елементів системи визначаються їх місцем у межах цілого.
2. Зв'язки. Цілісність забезпечується системоутворючими зв'язками, тому при системному аналізі першочергову увагу звертають на вилучення таких зв'язків.
3. Структура і організація. Цими поняттями виражається упорядкованість системи і її спрямованість, що забезпечується усталеністю зв'язків.
4. Управління – різноманітні за формою й «жорсткістю» способи зв'язку рівнів системи, які забезпечують нормальне функціонування й розвиток системи.
5. Ціль (цілеспрямований характер поведінки). Властива системам, які мають власний «орган» управління.

6. Самоорганізація. Вона властива системам цілеспрямованого характеру поведінки.

Коротко кажучи, системні об'єкти відзначаються цілісністю, організованістю, наявністю інформаційних потоків, в них обов'язковими є зв'язки, що творять систему. Системи мають самостійність відносно середовища, але обмінюються з ним речовиною та енергією. Абсолютно замкнених систем немає.

Підхід до суспільства як специфічного системного утворення з названими загальними характеристиками став нині найбільш поширеним у соціальній філософії.

У зв'язку з визначенням суспільства через поняття системи, яка складається з взаємозв'язаних елементів, виникає потреба додати пояснення щодо елементів суспільства+системи. Одразу виникає бажання назвати людських індивідів найпершими складовими елементами. Десь у кінцевому рахунку, у субстратному вимірі – це так, бо без людей абсурдно говорити про існування суспільства. Та водночас люди самі є певним «соціальним результатом», і діють вони як функціональні одиниці цілого (суспільства). І тут слід погодитись з Карлом Марксом, який писав: «Суспільство не складається з індивідів, а виражає суму тих зв'язків і відносин, в котрих ці індивіди знаходяться один з іншим». Маркс не був наївним і розумів, що без людей немає суспільства, але суть полягає в акцентах – при визначенні суспільства першим слід підкреслити те, що робить із простого конгломерату індивідів системну єдність. І вже коли йдеться про перелік елементів суспільства+системи, то до їх числа будуть зараховані не тільки функціонально визначені індивіди, а й багато інших функціональних одиниць, втім числі й світ артефактів, тобто предметів, створених людьми.

Непроста проблема початкового підходу до суспільства і його елементів суперечливо виявилась у теоретичній соціології в розбіжностях «індивідуалістичної» і «колективістичної» методологічної установки. Перша, яку пов'язують з німецьким соціологом Максом Вебером (1864–1920), схильна пояснювати факти суспільного життя, спираючись на знання про індивідів,

про їх свідомість, дії, рішення. Друга установка знайшла чіткий вияв у позиції класика сучасної західної соціології Еміля Дюркгейма (1858–1917), який віддавав перевагу таким поняттям як «колективна свідомість», «органічна солідарність», що вказує на надіндивідуальний характер багатьох суспільних явищ і їх першість відносно індивідів.

Існує багато соціальних продуктів людської діяльності, тобто таких, які визначають, забезпечують сумісність життя людей або просто свідчать про своє неприродне походження. І у широкому розумінні слова «соціальною» якісністю помічене все, що входить до виру сумісного життя людей. Цей загальний результат діяльності людей і сама їх діяльність складає те, що можна назвати соціальною реальністю. Ми тут робимо перехід до цього поняття, з єдиною метою – відійти на час від іншого, надто зобов'язуючого, поняття суспільства, щоб зосередитись на з'ясуванні субстанції тієї реальності, яку ми за способом її існування називаємо суспільством.

На завершення вкажемо на одну поширену помилку, яка дорого коштувала як науці, так і практиці. Йдеться про тривале ототожнення, з одного боку, природи і суспільства, з другого – суспільства і держави. Що стосується першого, то були і досі є такі філософи, які уподібнювали суспільне життя людей природним процесам, не вбачали ніякої специфіки соціального, виводили людські характеристики зі способів взаємодії «суспільних» тварин. Тут маються на увазі різні натуралістичні течії, на зразок соціалдарвінізму. Варто нагадати, що були й протилежні вчення, в яких ішлося про принципову, радикальну відмінність суспільства, де панує суто духовне начало.

З іншого боку, серед мислителів довгий час панувало ототожнення суспільства і держави, і тому суспільство «відкрили» порівняно недавно. Лише Арістотель був наблизився до того, щоб розуміти суспільство як окреме утворення, але не розвинув цієї думки і сховався до позиції свого вчителя Платона, для якого держава й суспільство безперечно було одним і тим же самим. І тільки завдяки працям економістів XVIII ст., що усвідомили окремішність «громадянського суспільства» як царини, де тчеться тканина «сумісності», наукова думка визнала нарешті нетотожність понять «суспільство» і «держава».

Тема 4. Від академічної науки – до професійно-комерційної діяльності: наука та ринок, наука про ринок, наука для ринку

«Академічна наука» — термін, що виник у зв'язку з розвитком різних псевдонаукових напрямів, що означає власне науку в класичному розумінні, для якої характерні рух від припущення через гіпотезу до теорії; важлива перевіряемость положень, у яких ґрунтується дослідження; відповідність з попередніми результатами наукового розвитку в цій галузі, і т. д. Навпаки, для псевдонауки характерне висування часто принципово неперевіраних положень, невідповідність даних положень законам природи (яке часто не турбує діячів від псевдонауки).

Сучасне експериментальне природознавство зароджується лише наприкінці XVI ст. Його поява була підготовлена протестантською Реформацією та католицькою Контрреформацією, коли під питання були поставлені основи середньовічного світогляду. Як Лютер і Кальвін перетворили релігійні доктрини, роботи Коперника і Галілея призвели до відмови від астрономії Птолемея, а праці Везалія та її послідовників внесли істотні поправки в медицину. Ці події започаткували процес, нині званий науковою революцією. Теоретичне обґрунтування нової наукової методики належить Френсісу Бекону, який обґрунтував у своєму «Новому органоні» перехід від традиційного дедуктивного підходу (від загального — уможлядного припущення або авторитетного судження — до приватного, тобто до факту) до індуктивного підходу загальному, тобто закономірності). Поява систем Декарта і особливо Ньютона - остання була цілком побудована на експериментальному знанні - знаменували остаточний розрив «пуповини», яка пов'язувала науку Нового часу, що народжується, з антично-середньовічної традицією. Опублікування в 1687 «Математичних засад натуральної філософії» стало кульмінацією наукової революції і породило в Західній Європі безпрецедентний сплеск інтересу до наукових публікацій. Серед інших діячів науки цього періоду

видатний внесок у наукову революцію зробили також Браге, Кеплер, Галлей, Браун, Гоббс, Гарвей, Бойль, Гук, Гюйгенс, Лейбніц, Паскаль.

Епоха Просвітництва

На зміну XVII віці, «століття Розуму», прийшло століття XVIII, «епоха Просвітництва». На базі науки, створеної Ньютоном, Декартом, Паскалем і Лейбніцем, розвиток сучасної математики та природознавства продовжувався поколінням Франкліна, Ломоносова, Ейлера, де Бюффона та д'Аламбера. З виданням численних енциклопедій, зокрема «Енциклопедії» Дідро, почалася популяризація науки.

Наукова революція у природознавстві призвела до змін у філософії та суспільних науках, розвиток яких у цей період перестав залежати від богословських суперечок. Кант і Юм започаткували світську філософію, а Вольтер і поширення атеїзму повністю усунули церкву від вирішення філософських питань для дедалі більше численних верств населення Європи. Праці Адама Сміта та Давида Рікардо заклали основи сучасної економіки, а американська та французька революції — сучасного політичного устрою світу.

Сучасна наука

Лише у XIX столітті наука стала професійною, а поняття «вчений» стало означати не просто освічену людину, а професію певної частини освічених людей. У цю епоху склалися основні інститути сучасної науки, а зростання ролі науки у суспільстві призвело до її включення до багатьох аспектів функціонування держав. Потужний поштовх цим процесам дала промислова революція, у якій наукове знання переплелось із технологічними досягненнями. Розвиток технологій стимулював розвиток науки, а остання, своєю чергою, створювала фундамент нових технологій.

Наукове співтовариство — сукупність вчених-професіоналов, інтегральний суб'єкт наукового пізнання, організація якого відбиває специфіку наукової професії, різноманітна мережа учених, що взаємодіють. Включає в себе безліч «підспільнот», що працюють в окремих наукових галузях та в рамках окремих організацій; також важливі міждисциплінарні та міжгалузеві заходи. Метою

наукової спільноти є досягнення об'єктивних знань за допомогою наукових методів. Досягнення об'єктивності сприяє рецензуванню за допомогою дискусій та дебатів у журналах та на конференціях, підтримуючи якість методології дослідження та інтерпретації результатів.

Уявлення про наукове співтовариство було запроваджено Робертом Мертоном із єдиною метою виділити предмет соціології науки на відміну від соціології знання. Пізніше уявлення було розвинене у роботах Томаса Куна, Т. Парсонса та Н. Сторера у застосуванні до характеристики наукової професії.

В англійській мові словосполучення *scientific community* (наукове співтовариство) увійшло у вжиток у XVIII столітті і набуло сучасного змісту на початку XIX століття.

У вузькому значенні, наукове співтовариство обмежується лише вченими. У більш широкому значенні, до складу наукової спільноти, крім вчених, також входять фахівці технічного рівня — інженери, техніки, лаборанти та ін.

Можна говорити як про наукову спільноту в цілому, так і про галузеві, багатогалузеві або міжгалузеві наукові спільноти, утворені дослідниками, які працюють у відповідних галузях науки. Поняття наукового співтовариства стосується обміну інформацією між дослідниками, необхідного для роботи наукового методу. Воно немає жорсткої організації та її слід плутати з науковими організаціями, зазвичай мають правове оформлення і фінансове забезпечення. У зв'язку з цим встановлення характерних ознак і меж тієї чи іншої наукової спільноти, а також критеріїв належності тієї чи іншої особи до неї носить суб'єктивний характер.

Натомість науковим співтовариствам, як будь-якій соціальній групі, властиві соціальні інститути — система наукових поглядів, наукові школи, ієрархія взаємовідносин членів спільноти, наукові товариства, наукова етика, система засобів обміну науковою інформацією — та інші характеристики, включаючи професійний гумор, спеціальну мову (термінологію), міфологію.

Університети

Деякі автори вважають найстарішим університетом монастирський комплекс та буддійський освітній центр Наланда, що існував у V-XII століттях в Індії .

У 855 році в Константинополі, на базі більш ранньої школи, державним діячем Вардою і вченим Левом Математиком (першим ректором школи, що став першим) була заснована Магнаврська вища школа. У ній викладалися граматики, риторика та філософія, а також природничі науки - арифметика, геометрія, музика, астрономія та медицина.

У IX столітті з'явився Університет Салерно, який проіснував до 1861 року, а також літературні школи у Великій-Преславі та Охриді, засновані болгарським царем Борисом I (у хрещенні Михайлом).

Поява університетів у середньовіччі пов'язані з розвитком міст. Насамперед у Європі, у XI ст., вони виникли в Італії. Там було відкрито Болонський університет, спочатку який був школою, де з урахуванням римського права розроблялися юридичні норми. На основі кількох монастирських шкіл наприкінці XII століття виріс Паризький університет.

У XII столітті в Парижі, «у щасливому місті, де учні перевищують місцевих жителів», кафедральна школа, школи абатів св. Женев'єві та св. Віктора та безліч професорів, які самостійно викладали «вільні мистецтва», злилися в одну асоціацію — «Universitas magistrorum et scholarum Parisensium». Університет ділився на факультети: богословський, медичний, юридичний та «артистичний», а ректор найбагатшого «факультету артистів», де вивчалися Сім «вільних мистецтв»: граматики, риторика та логіка, арифметика, геометрія, музика та астрономія, — став на чолі університету: йому було підпорядковано декани решти факультетів. Паризький університет стає богословським центром Європи, незалежним від світського суду, який отримав закріплення своїх прав з боку папської влади.

У 1117 році Оксфордський університет вже проводив навчання студентів, і, згідно з історією, після зіткнення професури та студентів з жителями Оксфорда в 1209 році, деякі вчені втекли на північ, де заснували Кембриджський університет. Крім Кембриджу у XIII ст. було відкрито низку університетів: в

Саламанці, Монпельє, Падуї, Неаполі, Тулузі. У XIV столітті з'являються університети: у Флоренції (*studium generale* — «загальна школа», 1321 р.), у Празі (1348), у Кракові (1364), у Відні (1365), у Гейдельберзі (1385), потім у Лейпцигу (1409), у Базелі (1459) і т.д.

Деякі автори вважають, що поширення університетів у середньовічній Європі було пов'язане з Реконкістою в Іспанії, в результаті чого арабські університети опинилися на землях християнських держав, а також завоювання європейцями арабської Сицилії та походів хрестоносців на схід, де вони знайомилися як з арабською, так і з візантійською культурою. Ранні університети Західної Європи користувалися заступництвом католицької церкви та мали статус шкіл при кафедральних соборах (як Паризький університет) або *Studium Generale* (загальних шкіл). Пізніше університети створювали королі (Празький та Краківський університети) та муніципальні адміністрації (університети в Кельні та Ерфурті).

Навчання в університеті поділялося на два етапи. На першому з них (3-4 роки) навчання полягало в оволодінні сімома «вільними мистецтвами». Для початку студіозусу пропонувалося навчитися писати і говорити - він повинен був опанувати тривіум (від лат. *Trivium* - Тріо, Трійка) граматики, риторики і логіки. Вже цього було достатньо, щоб отримати непогане місце в міській адміністрації або виконувати обов'язки секретаря-управителя у будь-якому феодалному маєтку. Після закінчення тривіуму студент міг розпочати вивчення квадріуму (від лат. *quadrivium* — четвериця, четвірка). До нього входили такі дисципліни як арифметика, геометрія, музика та астрономія. Важливо пам'ятати, що єдиної програми навчання, характерної для сучасних вишів, тоді не існувало. Студіозус міг вивчати будь-які предмети протягом будь-якої кількості часу. Нерідко навчання розтягувалося на довгі роки — студенти переходили з одного університету до іншого (завдяки єдиній мові навчання — латини — кордонів для них фактично не існувало) у пошуках рідкісних книг чи найкращих професорів; переривали навчання влаштовуючись працювати, щоб накопичити грошей новий курс тощо.

Після оволодіння сімома «вільними мистецтвами» (а в деяких випадках і одним лише тривіумом) студент міг перейти до другого етапу навчання. Воно проходило на одному з вищих факультетів, які, як правило, спеціалізувалися на одній із трьох дисциплін: богослов'я, медицина чи юриспруденція.

Першим вищим навчальним закладом Східної Європи стала Острозька академія, датою заснування якої вважається 1576 рік. У Китаї навчальним закладом, подібним до університету, вважається Академія Ханьлінь, відкрита у VIII ст. До XVIII століття університети видавали власні наукові журнали. Виробилися дві основні моделі університету: німецька та французька.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА МАРКЕТИНГОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ У МИНУЛОМУ ТА У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Тема 5. Соціально-політичні пошуки та дослідження досоціологічних часів

Утопії

Англійський мислитель Томас Мор (1478–1535) у 1516 р. опублікував книгу під назвою “Золота книга, настільки ж корисна, як і кумедна, про найкращий устрій держави та про новий острів Утопія”. У цій книзі він проводить гуманістичну ідею, що людина повинна жити згідно з природою, підкреслював роль науки й мистецтва, сповідував релігійну толерантність, засуджував паразитизм. Причину всіх народних нещасть Мор вбачав в існуванні приватної власності, в ній же коріниться моральна недосконалість суспільства. На відміну від переконаності Макіавеллі у незмінно злій природі людини, він вважає, що добра у своїх підвалинах людська природа відновиться з новим державним устроєм, за якого в суспільстві не буде приватної власності.

У книзі Мора докладно описується розпорядок життя утопійців аж до змісту молитов, які читають острів'яни на чолі зі священником. На острові немає сіл для постійного мешкання, все населення розміщене у 54 містах. На село для виконання господарських робіт по черзі переселяються сім'ями з міст.

У містах розвинуто ремесло для забезпечення тільки власних потреб та для безгрошового обміну. Робочий день у них складає всього шість годин, сплять протягом восьми годин, а решту часу люди проводять у різних формах дозвілля. Припускає Мор для утопійців і рабство. Рабами у них стають власні громадяни, які вчинили ганебне діяння або засуджені в інших народів до страти за злочин. Цих останніх утопійці отримують задарма або за дешеvu ціну і поводяться з ним досить суворо.

Ще один італійський філософ Томмазо Кампанелла (1568–1639) свої соціально+політичні й утопічні ідеї виклав у творі “Місто Сонця”. Місто, про яке йдеться, створили люди, що втекли з Індії й вирішили общиною вести філософський спосіб життя, створили державу, яка влаштована не Богом, а людським розумом. У цьому місті+державі немає приватної власності, панує спільна й організована праця, яка припускає розподіл на розумову й фізичну. Робочий день триває лише чотири години.

Там немає бідних і багатих, люди живуть так, що “не вони слугують речам, а навпаки речі слугують їм”. На відміну від платонівських ідеалів, у місті-державі Кампанелли є соціальна однорідність. Життя організоване у відповідності з людською природою, і цілісність, що притаманна всій природі, реалізована й у суспільному житті. Управління побудоване так: головним є метафізик (Сонце), що уособлює синтез усіх знань і тому може бути названий універсальною людиною; у метафізика є три помічника, які реалізують три основні принципи буття – Могутність, Мудрість, Любов; усього сорок начальників. У місті Сонця не існують родинні зв’язки, немає індивідуальної сім’ї. Законодавство просте й ясне, засноване на євангельських заповідях: “Чого не бажаєте собі, не робіть і іншим”.

Теорії суспільного договору

Згідно з Томасом Гоббсом, людське життя було б «небезпечним, жорстоким і коротким» без політичної влади. Без неї ми жили б у природному стані, де кожен має необмежені природні свободи, включаючи «право на все», і,

відповідно, свободу шкодити всім, хто загрожує нашому власному житті; була б нескінченна "війна всіх проти всіх" (*Bellum omnium contra omnes*). Щоб уникнути цього, вільні люди встановлюють політичне суспільство, тобто громадянське суспільство через громадський договір, в якому кожен отримує вигоду від цивільних прав замість підпорядкування цивільному кодексу чи політичній владі.

Порушення громадського договору

Суспільний договір і отримані у своїй громадянські права є природними правами, не фіксуються назавжди. Скоріше сам договір — це спосіб досягнення результату — користі для всіх — і (згідно з деякими філософами, такими як Локк чи Руссо) який буде законним до того ступеня, доки знаходить спільний інтерес («загальне бажання» у Руссо). Тому коли в договорі виявляються недоліки, він повторно обговорюється для зміни положень, використовуючи такі засоби, як вибори або законодавчий орган. Локк довів, що є право на повстання у разі договору, що призводить до диктатури.

Коли хтось захоче порушити цивільні права, що виходять із зобов'язань громадського договору, наприклад, вчиняючи злочини або відмовляючись від своїх прав, то решта суспільства захистить себе від дій таких осіб. Бути членом суспільства означає взяти на себе відповідальність за дотримання правил поряд з загрозою покарання за їх порушення. Отже, суспільство працює «взаємним примусом, взаємно домовленим» (Хардін, 1968).

Передісторія

Класична думка

Багато хто стверджує, що діалог Критон, написаний Платоном, відображає грецьку версію теорії суспільного договору. У цьому діалозі Сократ відмовляється втікати з в'язниці для порятунку життя. Він стверджує, що відколи він охоче залишився в Афінах на все своє життя, коли мав можливість знайти інше місце, він прийняв суспільний договір, тобто тягар місцевих законів, і що він не може порушити ці закони навіть тоді, коли вони суперечать його особистим інтересам.

Епоха Відродження

Квентін Скіннер стверджував, що кілька важливих сучасних нововведень у теорії суспільного договору було виявлено в листах французьких кальвіністів і гугенотів, робота яких сприяла письменникам з Історичних Нідерландів, які заперечували проти підпорядкування країни Іспанії, а пізніше католикам Англії. Як раннього теоретика суспільного договору серед них можна розглядати Франсіско Суареса (1548—1617) із Саламанкської школи, який використовував концепт природного права у суперечці з «божественним правом» абсолютної монархії. Усі ці групи теоретиків намагалися чітко сформулювати поняття народного суверенітету, встановлюваного у вигляді соціальної угоди чи договору. Аргументи про основи управління починалися з припущень про «природний стан», коли всі за своєю природою вільні від підпорядкування будь-якому уряду. З іншого боку, ці аргументи спиралися на корпоративні теорії, знайдені в Римському праві, згідно з яким «*populus*» (лат. — народ) може існувати як окрема правова організація. У аргументах зазначалося, що група людей може об'єднуватися в уряд, оскільки ця група має можливість здійснювати єдине бажання і приймати рішення одногосно за відсутності верховної влади. Це було відхилено Гоббсом і пізнішими теоретиками суспільного договору.

Філософи

Гуго Гроцій

На початку XVII століття Гроцій (1583-1645) ввів сучасну ідею природних прав людей. Гроцій стверджував, що кожна людина має природні права, включаючи самозбереження, і використовувала цю ідею як основу для морального консенсусу перед релігійним розмаїттям і підвищення природознавства. Він прагнув знайти просту основу морального початку суспільства, свого роду природне право, яке могли б потенційно прийняти. Він зайшов так далеко, що говорив, що якщо навіть визнати те, що не можна визнати без крайньої гріховності, що немає жодного Бога, ці закони залишалися б у силі. Ідею вважали розпалювальною, оскільки вона припускала, що влада зрештою може повернутися до людей, які намагаються вберегти себе, якщо створене ними

політичне суспільство втратить мету, на яку воно спочатку створювалося. Інакше кажучи, народ, тобто окремі люди, є незалежними. Гроцій говорив, що люди *sui juris* (лат. - Від свого імені) - у своїй власній владі. Люди мають права такі ж, як і право людини на життя, але існує обмеження цих прав через можливість для всіх прийняти факт — усі мають визнати, що кожна людина має право спробувати вберегти себе, і не повинна намагатися завдати шкоди іншим, а також зобов'язаний припинити будь-яке порушення чийось прав.

Томас Гоббс. Левіафан (1651)

Першим філософом, який ясно сформулював докладну теорію суспільного договору, був Томас Гоббс (1588—1679). Згідно з Гоббсом, життя людей у «природному стані» було «самотнім, бідним, неприємним, жорстоким і коротким». Це був стан, де особистий інтерес, відсутність прав та угод перешкоджали розвитку суспільства. Життя було «анархічним» — без управління та суверенності. Люди в «природному стані» були аполітичні та асоціальні. Такий природний стан має наслідком виникнення суспільного договору.

Громадський договір був «подією», коли люди об'єднувалися і відмовлялися від своїх природних прав так, щоб інші змогли відмовитися також і від своїх (наприклад, особа А відмовляється від права вбити обличчя Б, якщо особа Б робить те саме). Це призвело до створення суспільства і надалі держави або суверенної освіти, яка мала захищати нові права, що регулюють соціальну взаємодію. Таким чином, суспільство більше не перебувало у стані анархії.

Держави, що виникли не на засадах суспільного договору, були анархічні. Так само, як кожна людина в природному стані був сам собі господар і, таким чином, прямував особистим інтересом без законів, так і держави діяли у власних інтересах і ворогували один з одним. Усі держави перебували у конфлікті, тому що не було жодного суверена понад (тобто більш впливового), здатного до встановлення законів суспільного договору серед держав. Насправді роботи Гоббса послужили основою для теорій реалізму міжнародних відносин, висунутих Едуардом Харлетом Карром і Гансом Моргентау.

Джон Лок. Два трактати про правління (1689)

Відмінність концепцій суспільного договору Джона Локка і Гоббса полягає в кількох положеннях, але головна ідея, що люди в природному стані охоче об'єднуються для формування держави, збереглася. На відміну від Гоббса, Локк вважав, що людина у природному стані морально менш обмежена у своїх діях, але визнавав, що люди жили б у страху один перед одним. Локк вважав, що приватні особи погодилися б сформувати державу, яка забезпечує «нейтральне суддівство», яка б захищала права на життя, на свободу та на власність тих, хто жив у межах цієї держави. У той час як Гоббс наводив докази на користь майже абсолютної влади, Локк стверджував у своєму Другому трактаті про правління, що закони можуть бути законними, тільки якщо вони спрямовані на досягнення загального блага. Локк також вважав, що люди діятимуть справедливо лише в групах, і що всі люди мають природні права.

Жан-Жак Руссо (1762)

У своєму впливовому трактаті "Про суспільний договір" Жан-Жак Руссо (1712-1778) виклав іншу версію теорії суспільного договору, засновану на народному суверенітеті. Хоча Руссо писав, що, можливо, на той час британці були найвільнішими людьми на землі, він не схвалював їхнього представницького уряду. Руссо вважав, що свобода була можлива тільки там, де було пряме правління народу в законодавстві, де народний суверенітет був неподільний і невіддільний. Громадяни повинні принаймні в деяких обставинах бути спроможними разом обирати основні норми, за якими вони житимуть, і бути спроможними переглянути ці норми пізніше, якщо вони захочуть це зробити — те, що британський народ загалом не міг робити.

Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755) – один з перших представників французького просвітництва. Його просвітницький пафос виявляється у ряді моментів. По+перше, він вірить у цивілізуючу роль науки, яка корисна своїми відкриттями й винаходами, а також сприяє щастю людям. По-друге, природознавчі успіхи наук, що спирались на емпіричний метод, відкривають шлях до дослідження історії і соціальних процесів. Він був переконаний, що у

суспільному житті мають місце природні закони, зважаючи на те, що в ньому немає випадковості чи божественного провидіння.

У своєму основному творі „Про дух законів” Монтеस्क'є вказував, що в цілому закон це є людський розум, ним керуються всі народи землі. Політичні й громадянські закони – то все окремі конкретні випадки застосування розуму до особливостей життя конкретних народів. Ці закони повинні відповідати властивостям народу, для якого вони встановлюються. Вони повинні відповідати фізичним особливостям країни, її клімату – холодному, жаркому чи помірному, якості ґрунту, розмірам, образові життя, релігії населення, його нахилам тощо.

Він виділяв три форми правління – республіканська, монархічна й деспотична. Кожній з цих форм відповідає певний моральний принцип: для республіканської – добродійність, для монархічної – честь, для деспотичної – страх. Монтеस्क'є обґрунтовував також необхідність розподілу влади на законодавчу, виконавчу й судову. Не може бути, зауважував він, щоб законодавча влада поєднувалась з виконавчою у одній особі. Якщо, до того ж, не відділити від перших двох судову владу, то це призведе до панування свавілля в суспільстві.

Тема 6. Дослідження соціального: завдання, логіка, засоби

Види соціологічних досліджень

За цілями

З метою соціологічні дослідження поділяються на фундаментальні та прикладні. Фундаментальні спрямовані на встановлення та аналіз соціальних тенденцій, закономірностей розвитку та пов'язані з вирішенням складних проблем суспільства. Прикладні націлені на вивчення конкретних об'єктів, вирішення певних соціальних проблем.

за тривалістю

Довгострокові - від 3 років і більше;

Середньострокові – від 6 місяців до 3 років;

Короткострокові – від 2 до 6 місяців;

Експрес-дослідження - від 1-2 тижнів до 1-2 місяців

По глибині аналізу

Пошукові дослідження за своїми параметрами є найпростішими, вирішують прості за змістом завдання. Застосовують їх тоді, коли проблема, об'єкт чи предмет дослідження належить до маловивчених чи взагалі вивчених. Охоплюють невеликі сукупності, мають спрощену програму та інструментарій. Найчастіше використовуються як попередній етап більш глибокого масштабного дослідження, орієнтуючи їх на збір інформації з об'єкта та предмета дослідження, уточнення гіпотез тощо. Цей вид дослідження також називають розвідувальним. Пошукове дослідження поділяється на точкове, повторне та панельне. Точкове описове дослідження проводиться один раз для отримання інформації про стан об'єкта, що досліджується, в даний момент в максимально короткий термін. Повторне дослідження відрізняється тим, що об'єкт, що досліджується, досліджується кілька разів для визначення динаміки зміни.

Описові дослідження — покликані створити цілісне уявлення про досліджувані явища, процеси. Проводять відповідно до повної програми, застосовуючи чіткий, детально опрацьований інструментарій, в основному тоді, коли об'єктом аналізу є відносно велика спільність людей з певними соціальними, професійними та демографічними характеристиками. За структурою набором процедур значно складніше від пошукових досліджень.

Аналітичні — полягають у описі соціальних явищ та його компонентів, а й у встановленні причин їх виникнення, механізмів функціонування, виділенні чинників, які їх. Підготовка аналітичного соціологічного дослідження вимагає значних зусиль, професійної майстерності дослідника - аналітичних здібностей, вміння інтерпретувати та аналізувати складну соціологічну інформацію, робити зважені висновки.

Методи соціологічного дослідження

Основна стаття: [Методологія соціологічного дослідження](#)

Методологія та методи соціологічного дослідження - сфера соціологічної науки, яка вивчає способи методологічного обґрунтування соціологічного дослідження, принципи формування програми дослідження, зміст та характеристики методів збору первинної соціологічної інформації, а також специфіку застосування методів та комп'ютерних технологій для збору та аналізу соціологічних даних.

Окреме опитування складається мінімум із вибірки (або всього населення у разі перепису), методу збору даних (наприклад, опитувальника) та окремих питань чи елементів, що стають даними для статистичного аналізу. Окреме опитування може зосередитися на різних темах залежно від його призначення, а ось на перевагах виборців (наприклад, щодо кандидатів у президенти), на переконання (наприклад, аборт має бути законним?), на поведінці (паління та вживання алкоголю) чи фактичної інформації (дохід сім'ї). Оскільки дослідження у формі опитування майже завжди базуються на вибірці з населення, їх успіх залежить від репрезентативності вибірки по відношенню до цільової групи населення, що становить інтерес для дослідника. Ця цільова група населення може варіювати від загальної чисельності населення тієї чи іншої країни до конкретних груп людей у цій країні, від членів певної професійної організації або студентів певної освітньої установи (див. також відбір проб (статистика) та вибірки обстеження). Особ, які відповідають на опитування, називають респондентами, і залежно від поставлених питань їхні відповіді можуть представляти самих респондентів, їхні сім'ї, роботодавців чи інші організації, до складу яких вони входять.

Методологія соціологічного дослідження як наукова дисципліна ставить за мету визначення принципів розробки вибірки, інструментів для збору даних, статистичного коригування даних та їх обробки, а також остаточного аналізу даних, які можуть створювати систематичні та випадкові помилки опитування. Помилки опитування іноді аналізуються разом із цінністю опитування. Обмеження витрат іноді видається як поліпшення якості або як альтернатива, що дозволяє знизити витрати на фіксованому рівні якості. Методологія

дослідження виступає одночасно і як науковий напрямок, і як професія, а це означає, що деякі фахівці цього напрямку зосереджуються на усуненні помилок емпірично обстеження, а інші складають опитування, щоб зменшити їх кількість. Перед укладачами опитувань стоїть завдання створити великий набір рішень з тисячі індивідуальних особливостей обстежень з метою їх поліпшення.

Найважливіші методологічні проблеми, з якими стикається методист, включають прийняття рішень щодо:

Визначення та вибору потенційних членів вибірки.

Встановлення зв'язку з особами, які опитуються, та збору даних від тих, до яких важко дістатися (або не хочуть відповідати).

Оцінки та перевірки питань.

Вибір режиму постановки питань та збирання відповідей.

Навчання та контролю інтерв'юєрів (якщо вони беруть участь).

Перевірки даних щодо точності та внутрішньої узгодженості.

Регуляція оцінки опитування для виправлення виявлених помилок.

Створення вибірки

Вибірка має певну структуру та добирається зі списку членів усієї групи населення, що становить певний інтерес для дослідника. Мета опитування — описати не цю конкретну вибірку, а більшу частину населення. Ця здатність узагальнювати залежить від репрезентативності вибірки, як зазначено вище. Кожен представник населення називається елементом. Є багато труднощів, з якими стикаються під час створення репрезентативної вибірки. Однією з найпоширеніших помилок є селективне упередження. Селективне упередження спостерігається, як у результаті кількість членів певної групи пропорційно перевищує її реальну частку у населенні. Наприклад, якщо певна група, що становить інтерес для дослідника, складається з 75% жінок та 25% чоловіків, а вибірка складається з 40% жінок та 60% чоловіків. У цьому випадку жінки недостатньо представлені, тоді як частка чоловіків завелика. Щоб мінімізувати селективне упередження, зазвичай використовується стратифікована проба. Це

коли населення ділиться на підгрупи, так звані верстви, і випадкові вибірки беруться з кожної страти, або елементи вибірки беруться на пропорційній основі.

Способи збору даних

Є кілька способів проведення опитування. Вибір способу проведення опитування залежить від кількох факторів, у тому числі від:

Витрат.

Охоплення цільової групи населення.

Гнучкість поставлених питань.

Готовність респондентів брати участь.

Точність відповідей.

Різні методи справляють різне враження на респондентів, змінюючи манеру їхніх відповідей, і мають різні переваги. Найпоширеніші способи проведення опитувань:

Телефонний дзвінок

Онлайн-опитування.

Індивідуальні опитування у домашніх умовах.

Індивідуальні опитування на вулицях чи великих торгових центрах.

Комбінації вказаних вище способів.

За методами, що застосовуються у соціологічному дослідженні, виділяють метод опитування, метод аналізу інформації, метод експерименту, соціологічне спостереження, метод експертної оцінки.

Напрями досліджень:

Рівні соціологічного знання та специфіка методології емпіричного дослідження

Структура та функції програми соціологічного дослідження

Специфіка соціальної кваліметрії

Вибірковий метод у соціології

Класифікація методів збирання соціологічної інформації

Технологія збору первинної соціологічної інформації

Специфіка застосування методів математичного аналізу за соціологічними даними

Технології обробки соціологічної інформації

Тема 7. Дослідження політичного: особливості, засоби, цілі.

Політична влада реалізується через політичне управління, багатоговаріантність якого дозволяє досліджувати держави, партії, еліти, громадські рухи, місцеве самоврядування. При дослідженні політичної влади та політичного управління нами використовувалися такі наукові методи пізнання, як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, а також приватно-наукові методи, такі як формально-логічний, логіко-юридичний, історичний, порівняльний. Застосовувався структуралізм як метод, що ґрунтується на припущенні, що в суспільстві та в політиці існують стійкі соціальні освіти - структури. Це можуть бути інститути, норми, групи, спільності, статуси, ролі, іншими словами, все те, що пов'язує людей, визначає їхню поведінку, але існує об'єктивно, крім їхньої волі та свідомості. Об'єктивними можуть бути умови здійснення регіональної політичної системи. Так, за свідченням Т. Є. Бейдіної, «існують такі шляхи вдосконалення регіональної моделі політичної влади та політичної системи: 1) законодавче регулювання; 2) подолання чинників негативної динаміки розвитку держави; 3) вдосконалення владної вертикалі управління як на державному, так і на регіональному рівнях; 4) демократизація лідерства».

Структуралізм безпосередньо дозволяє визначити політичну владу як здатність суб'єктів підпорядковувати собі поведінку інших людей. Поведіння конкретних людей у рамках структуралістського підходу зазвичай не прибереться до уваги, оскільки вважається, що індивід діє, перш за все підкоряючись вимогам тієї чи іншої структури. Наприклад, статус людини століття, його приналежність до будь-якої соціальної групи чи політичної організації можуть впливати з його електоральний вибір.

Також щодо політичної влади та політичного управління застосовується функціоналізм, який на відміну від структуралістського методу акцентує увагу на виявленні залежностей між об'єктивними соціальними утвореннями (структурами). В рамках класичного функціоналізму функція розглядається як об'єктивна вимога, що пред'являється цілим до своїх частин, як виникає між ними позитивний зв'язок, залежність. Наприклад, у руслі функціональної традиції появище політичного менеджменту можна пояснити визріванням у політичній системі відповідної потреби, а логіка аналізу визначається необхідністю "правильно" сформулювати значення функції. Доцільно порізно відзначити, що функції як політичного, так і державного управління закріплені у федеральному та регіональному законодавстві, тобто нормативний метод є необхідним політичного управління. Системний аналіз у сучасному своєму вигляді починає складатися в другій половині ХХ ст. Він орієнтує дослідників на розгляд вивчення чаємого об'єкта як відкритої системи, що взаємодіє з навколишнім середовищем і що у постійному розвитку. За допомогою системного аналізу можна описувати політичну управлінську взаємодію як складну цілісність, що володіє внутрішніми механізмами самовідтворення виробництва, що забезпечують відновлення системи. В даний час домінуючим підходом до політичного та державного управління є системний аналіз, що розглядає управління та перетворення, проведені владою, як сукупність взаємопов'язаних елементів, контакти ні з навколишнім («зовнішнім») середовищем. Так, О. М. Рой пише: «Системний характер державного управління полягає в тому, що він забезпечує єдність розпорядчого (командно-адміністративного) та партнерського (соціально-консолідованого) почав у практиці регулювання ня соціальних відносин і процесів».

Структуралізм, аналіз, функціоналізм та системний аналіз дозволяють вивчити політико-адміністративне управління як об'єктивне політичне явище, як результат діяльності людей, які створили за відносно короткий часовий відрізок особливий тип взаємодій, зв'язків і відношення, як особливий сегмент політичної реальності.

Р. В. Леньков, фахівець із соціального прогнозування, під методологією перспектив соціальних об'єктів розуміє, «сукупність найбільш загальні принципи, положення і методи пізнання соціальної реальності в динаміці, що використовуються для прогнозування її майбутнього стану. Яке б явище не розглядалося в рамках прогнозного дослідження, воно має бути представлене як система». Кожен теоретичний метод має свої переваги та обмеження. Досягненням методу відносяться створювані ним можливості описати, проаналізувати той чи інший аспект політико-технологічного управління. Наприклад, виділити та розглянути структури, що пов'язують суб'єкт та об'єкт політико-технологічного управління (структуралізм), встановити між ними зв'язки-залежності (функціоналізм), описати процеси вибору індивідом.

Тема 8. Маркетингові дослідження: особливості, значення, можливості

Методи маркетингових досліджень

Методи маркетингових досліджень - це прийоми, процедури та операції емпіричного, теоретичного та практичного вивчення та аналізу маркетингового середовища, в якому існує компанія.

Класифікація методів дослідження за місцем проведення

польові методи дослідження - дослідження маркетингового середовища у природних умовах (опитування, тестинги);

кабінетні методи дослідження ринку;

Класифікація методів дослідження ринку щодо частоти застосування дослідження регулярні дослідження (періодичні дослідження);

повторні дослідження - дослідження, які проводяться з метою уточнення, підтвердження отриманої раніше інформації;

одноразові спостереження (цільові дослідження);

Щодо охоплення ринку розрізняють такі методи суцільні дослідження;

вибіркові дослідження;

Залежно від об'єкта спостереження розрізняють методи дослідження дослідження зовнішніх рекламних об'єктів;

самоспостереження (наприклад, дослідження якості обслуговування клієнтів).
За способом отримання інформації розрізняють такі методи дослідження ринку
опитування - це спосіб отримання інформації через з'ясування думок цільової
аудиторії;

спостереження - це спосіб отримання інформації без будь-якого впливу на
об'єкт спостереження;

експеримент - це такий метод дослідження ринку, при якому вивчають вплив
певних факторів на об'єкт вивчення, методом контрольованого зміни одного
або кількох факторів та відстеження їх впливу на об'єкт вивчення;

імітаційне моделювання - є метод маркетингового дослідження, із
застосуванням заздалегідь розробленої математичної моделі, адекватно
відтворює поведінку об'єкта дослідження;

метод експертних оцінок - комплекс процедур, спрямованих на отримання від
фахівців інформації, її аналіз та узагальнення.

Класифікація методів дослідження ринку щодо регулярності залучення
аудиторії випадкова вибірка — випадковим чином обрані вивчення
респонденти, які стосуються цільової аудиторії;

аксес-панель — стала база респондентів, що у маркетингових опитуваннях.

Фази маркетингових досліджень

Фаза ініціації

Сегментування (segmentation research) - визначає демографічні, психологічні та
поведінкові характеристики потенційних покупців.

Оцінка попиту (demand estimation) - визначає приблизний рівень попиту даний
товар.

Прогнозування продажів (sales forecasting) - визначає очікуваний рівень
продажів при даному рівні попиту.

Дослідження процесу ухвалення рішення споживачами (consumer decision
process research) - визначає мотивацію людей при купівлі та процес ухвалення
рішення, що використовуються покупцями

Дослідження позиціонування товару (positioning research) — як цільовий ринок
бачить марку стосовно конкурентам? Що означає марка для споживача?

Фаза розробки

Дослідження цінової еластичності (price elasticity testing) визначає, наскільки споживачі чутливі до зміни цін.

Тестування концепцій (concept testing) — з метою оцінки того, як споживачі сприймають конкретну концепцію.

Тестування назви марки (brand name testing) - що споживачі відчувають по відношенню до марки.

Дослідження іміджу марки (brand equity testing) – наскільки сприятливо споживачі бачать марку.

Фаза дослідного виробництва та тестування

Пробний маркетинг (Test marketing) — невеликий, обмежений запуск продукту, що використовується визначення можливого прийняття товару під час запуску ширший ринок.

Тестування практичності (usability testing) – визначає, чи зможуть користувачі інтуїтивно використовувати та орієнтуватися на сайті чи програмному забезпеченні.

Тестування реклами та просування товару (advertising and promotion research) — наскільки ефективна реклама та чи впливає вона на поведінку споживача під час купівлі.

Фаза промислового виробництва та розповсюдження

Таємничий покупець, таємний покупець (mystery shopping) – представник дослідницької компанії здійснює візит, дзвінок чи інше звернення до центру обслуговування під виглядом звичайного клієнта. За підсумками процедури він фіксує свої враження (оцінка внутрішнього стану приміщення, дотримання певних стандартів обслуговування персоналом торгової точки, витрати часу тощо) у спеціальному перевірочному аркуші (анкеті).

Аудит магазину (store audit) — визначає, чи роздрібні магазини надають адекватний сервіс.

Дослідження задоволеності замовника (customer satisfaction study) — інтерв'ю чи опитування, які визначають рівень задоволеності замовника якістю товару/послуги.

Аудит каналів розподілу товару (distribution channel audit) – оцінює ставлення дистриб'ютора та роздрібного продавця до продукту, марки чи компанії.

Виявлення портретів покупців з продажу.

Всі ці форми маркетингових досліджень можуть бути класифіковані як дослідження щодо визначення проблеми або дослідження з пошуку вирішення проблеми.

Схожа різниця існує між дослідженням, що пізнає, і дослідженням, що вирішує проблему (exploratory and conclusive research). Досліджувальне дослідження осягає суть проблеми чи ситуації. Воно має отримувати остаточні рішення лише з надзвичайною обережністю. Дослідження, яке вирішує проблему, надає висновок: результат дослідження може бути узагальнений на все населення.

Обидва, що пізнають дослідження та дослідження, що вирішують проблему, є прикладами первинного дослідження. Компанія проводить та збирає первинні дослідження для своїх власних цілей. Це контрастує з вторинним дослідженням: дослідженням, опублікованим раніше і зазвичай, проведене кимось іншим. Вторинне дослідження коштує набагато менше, ніж первинне дослідження, проте вторинне дослідження рідко приходиться у формі, яка точно відповідає вимогам дослідника.

Методичну основу маркетингових досліджень становлять загальнонаукові, аналітико-прогностичні методи та методичні прийоми, запозичені з інших галузей знань.

Загальнонаукові методи:

системний аналіз дозволяє розглядати будь-яку ринкову ситуацію як певний об'єкт для вивчення з більшим діапазоном внутрішніх та зовнішніх причинно-наслідкових зв'язків;

комплексний підхід застосовується щодо ринкової ситуації, розглядаючи її як об'єкт, має різне прояв. Якщо взяти ринок певного товару, його необхідно розглядати з погляду попиту, пропозиції, ціни, життєвого циклу товару;

програмно-цільове планування широко використовується при виробленні та реалізації стратегії та тактики маркетингу. Понад те, можна сказати, що маркетинг — це програмно-цільовий підхід до сфери ринку, виходячи з якого будується вся планова маркетингова діяльність для підприємства.

Аналітико-прогностичні методи:

лінійне програмування як математичний метод вибору найбільш сприятливого рішення застосовують у маркетингу під час виборів більш вигідного асортименту за умов обмеженості ресурсів, розрахунку оптимальної величини товарних запасів, плануванні маршрутів збутових агентів;

кореляційно-регресійний аналіз застосовується при моделюванні та прогнозуванні попиту за допомогою авторегресійних моделей ковзного середнього, трендових моделей тощо;

кластерний аналіз використовується при аналізі та сегментації ринку;

штучні нейронні мережі є інструментом наочної візуалізації ринкових сегментів і способом прогнозування складних нелінійних маркетингових процесів;

дисперсійно-коваріаційний аналіз необхідний під час перевірки ефективності маркетингових заходів;

факторний аналіз та метод головних компонент як інструмент позиціонування продукції чи фірми на ринку;

дискримінантний аналіз класифікації споживачів;

спільний аналіз та багатовимірне шкалювання для розробки продукту;

теорія масового обслуговування застосовується при вирішенні проблем вибору черговості обслуговування замовників та інших аналогічних завдань, які дозволяють вивчити закономірності, що складаються, пов'язані з наявністю потоку заявок на обслуговування і дотримати необхідну черговість їх виконання;

теорія зв'язку, що розглядає механізм "зворотного зв'язку" дозволяє отримати сигнальну інформацію про процеси, що виходять за межі встановлених параметрів. Застосування теорії зв'язку в організаційних структурах

маркетингової діяльності допомагає вдосконалювати зв'язок підприємства з ринком, підвищує ефективність використання даних;

теорія ймовірностей допомагає приймати рішення, які зводяться до визначення значення ймовірностей настання певних подій та вибору з можливих дій найкращого планування виробництва товарів;

метод ділових ігор використовується з метою визначення найкращої стратегії або знаходження виграшного варіанта кодів та відповідей;

мережеве планування дає можливість регулювати послідовність та взаємозв'язок окремих видів робіт у рамках будь-якої програми (розробка програми виробництва нового товару);

функціонально-вартісний аналіз використовується для комплексного вирішення завдань, пов'язаних із підвищенням якості продукції, та одночасної економії матеріальних та трудових ресурсів. Застосування функціонально-вартісного аналізу дозволяє підприємствам вести пошук таких раціональних рішень у галузі конструювання, технології, організації виробництва та обслуговування продукції, які забезпечать її підвищену конкурентоспроможність;

економіко-математичне моделювання дає можливість з урахуванням факторів ємності ринку, що діють, визначити найбільш раціональні стратегії маркетингу і можливі кроки конкурентів, оцінити оптимальні витрати для отримання необхідного розміру прибутку;

методи експертних оцінок («Дельфі», «Мозкова атака») дозволяють досить швидко отримати відповідь про можливі процеси розвитку тієї чи іншої події на ринку, виявити сильні та слабкі сторони підприємства, оцінити ефективність тих чи інших маркетингових заходів.